

IDENTITEIT, DREMPEL OF DRAGER ?

Over de betekenis van identiteit in het proces van integratie.

Jacques Wallage

Oratie

Rijksuniversiteit Groningen, 8 februari 2010.

Migratie is van alle tijden. Mensen willen ergens naar toe, aangetrokken door welvaart. Of ze willen tenminste ergens vandaan, verdreven door een gebrek aan perspectief. Sommigen zijn op de vlucht voor dood en verderf.

Integratie kent twee gezichten. De opnemende samenleving moet zich openen voor de nieuwkomers. En zij die van buiten komen moeten willen inburgeren. Het gaat voor beide groepen om ingrijpende processen.

En in onze samenleving, waarin zich toch al grote veranderingen voltrekken, technologisch, sociaal, cultureel, waar samenhangende verbanden vergruizelen, waarin grenzen vervagen, in zo'n samenleving kunnen nieuwkomers voor sommige autochtone bewoners één verandering teveel zijn. Dan verscherpen zich de tegenstellingen. Dan is het opnemen van migranten geen uitdaging meer, maar wordt het een bedreiging.

In het Nederland anno 2010 woedt over de hoofden van migranten en hun kinderen heen een ongekend harde woordenstrijd, die gevoelens van onzekerheid eerder versterkt dan inzichtelijk maakt. In dat turbulente klimaat, waarin scherpslijpers voorlopig de overhand lijken te hebben, is dringend behoefte aan nuchtere feiten en behoedzame analyse. Daarin heeft deze universiteit en het Instituut voor Integratie en Sociale Weerbaarheid (ISW) een naam op te houden. Ik vind het een eer mij vandaag in die traditie te voegen. De verbinding te leggen tussen onderzoeksprogrammering en de beleidspraktijk is een prachtige taak.

Ik ben, het zij aan het begin van deze verkenning openlijk gezegd, daarbij geen afstandelijke, neutrale beoordelaar van overheidsbeleid. In de bijna veertig jaar, dat ik werkzaam was in het openbaar bestuur, als volksvertegenwoordiger en als politiek bestuurder, heb ik mij intensief met de positie van migranten bezig gehouden. Ik mijd in deze nieuwe verantwoordelijkheid de politieke polemiek, tracht de feiten te

laten spreken. Maar ik kan en wil niet heen om het gegeven, dat ik op verschillende niveaus en in onderscheiden verantwoordelijkheden tenminste partij ben geweest in de beleidsontwikkeling en in het maatschappelijke debat. Zoals dat in het Engelse parlement zo mooi heet: "I declare an interest".

In deze oratie wil ik verkennen welke betekenis identiteit eigenlijk heeft voor het proces van integratie. Is een actief beleefd en uitgedragen zelfbeeld behulpzaam bij de inburgering of is het er in beginsel een barrière voor? Is het drempel of drager?

Dit is om tenminste drie redenen een relevante vraagstelling.

1. In de publieke opinie wordt steeds vaker verondersteld dat de eigen identiteit van migranten een belemmering zou zijn voor hun maatschappelijk succes. Op een weinig subtiele manier krijgen allochtonen zo eenzijdig de schuld in de schoenen geschoven van een moeizaam verlopend integratieproces, hun identiteit zit hun kennelijk in de weg.

2. Als identiteit een belemmering vormt voor succesvolle integratie roept dat ook vragen op hoe dat dan functioneert in immigratielanden, zoals bijvoorbeeld de Verenigde Staten, waar voor de eigen identiteit van minderheden veel meer ruimte lijkt te bestaan.

3. In tegenstelling tot die echte immigratielanden hebben meervoudige identiteiten in het officiële idioom in ons land slechts een ondergeschikte rol gespeeld. Deze beperkte ruimte voor eigen identiteitsbeleving van migranten kan consequenties hebben voor hun actieve integratie.

Ingesnoerde tolerantie.

De bereidheid nieuwkomers op te nemen is geen constant gegeven. Er is zoiets als de maatschappelijke conjunctuur: periodes van verdraagzaamheid, niet zelden ingehaald door fases van desinteresse of intolerantie. Het is waar, ons land kent een lange traditie van tolerantie, maar wel altijd binnen de krijtlijnen van wat op enig moment de meerderheidscultuur is. Dit is het land, waar schuilkerken onderdak moesten bieden aan gelovigen, die niet wilden buigen voor de dominante religie. Het land, waar Joden synagoges mochten bouwen, mits deze maar niet zichtbaar waren vanaf de straat. Het was het debat over de minaretten avant la lettre: de synagoges mochten er wel zijn, als je ze maar niet zag. Een traditie van ingesnoerde tolerantie. Willen inburgeren en kunnen inburgeren zijn niet los van elkaar te beoordelen.

Wat wij verheven 'onze nationale tolerantie' noemen is vaak meer een kwestie van geven en nemen geweest.

Wij beroemen ons op Spinoza, die hier de vrijheid zocht, maar ook zijn feitelijke ruimte was beperkt. Op het oog door zijn eigen (joodse) geloofsgenoten. Maar Spinoza's biograaf merkt op: *"Het Amsterdamse jodendom – wij mogen het niet vergeten – werd gedragen door een vluchtelingenschaar die door een tolerante overheid was binnengelaten, maar daarmee geenszins gevrijwaard was voor aanvallen van streng calvinistische zijde. Hoezeer die kerkelijke onverdraagzaamheid ook door 'rekkelijke' regenten in toom werd gehouden of afgezwakt, ze bestond en richtte zich tegen allen die niet tot de staatskerk behoorden: katholieken, dissidente protestanten, joden."*¹⁾

Overheidsbeleid is te midden van deze wisseling, in deze maatschappelijke conjunctuur, evenmin een constante.

Het proces van dekolonisatie bracht ons land o.a. Molukse, Chinese- en veel later Surinaamse- en Antilliaanse-Nederlanders.

In de jaren vijftig kende Nederland een emigratiepolitiek. Grote Nederlandse gemeenschappen in Canada en Australië getuigen daar nog van. Vervolgens kwamen de gastarbeiders. Het merendeel werd naar ons land gehaald, ze werden ingekwartierd, kregen tijdelijk onderdak. Uiteindelijk kwam er na dit faciliteren van buitenlandse werknemers in de jaren zestig, een integratiebeleid, zij het dan, zoals het vanaf de jaren zeventig heette, *met behoud van identiteit*.

De laatste tien jaar is de publieke interesse steeds meer verschoven naar het eisen van aanpassing van migranten. Het denken in 'wij' en 'zij' nam toe. Dan gaat het er niet meer om dat migranten anders kunnen zijn, maar toch gelijkwaardig. Dan verschuift de discussie: migranten kunnen dan nog slechts gelijkwaardig zijn als zij ophouden anders te zijn.

Bewust beleefd zelfbeeld.

De eerste vraag, die zich vanzelfsprekend aandient is: *wat is eigenlijk identiteit?* Eenvoudig gezegd: dat zijn die kenmerken, waarmee men zichzelf typeert. Waaraan men gekend wil worden. Mensen kunnen zichzelf beschrijven, wat wezenlijk is in hun bestaan benoemen, zich daarmee ook onderscheiden van anderen. Sommige elementen van onze identiteit zijn voor onszelf een onvermijdelijk gegeven, waar wij geboren zijn bijvoorbeeld. Maar wat in ons zelfbeeld uiteindelijk telt is onze waardering van die gegevens, van vaststaand tot variabel, tot wat de moraalfilosoof Christine Korsgaard '*praktische identiteit*' noemt. Het is, zegt zij, geen theoretisch concept. "*It is better understood as a discription under which you value yourself, a discription under which you find your life to be worth living and*

your actions be worth undertaken."²⁾ Niet hoe wij formeel worden geduid, welk paspoort wij dragen, niet waar wij wonen of welke positie wij in de maatschappij innemen, hoeft bepalend te zijn voor ons gekozen zelfbeeld.

Ik ben uit Groningse ouders elders geboren, het heeft mij er nooit van weerhouden een wezenlijk element in mijn identiteit als Gronings te benoemen. Dat was toen ik in den Haag werkte niet anders dan toen ik burgemeester van deze stad was. Identiteit is het reliëf, dat wij zelf in ons leven aanbrengen. Het is de verbondenheid, die wij voelen met de geschiedenis van onze familie, met hun ervaringen, met de kleur, die hun leven heeft gekregen, hun vreugde en hun verdriet. Hoewel de opvattingen van anderen een belangrijke rol kunnen spelen in hoe wij onszelf zien, daarover straks meer, begint mijn definitie van identiteit dus met sterk de nadruk te leggen op de keuzes, die wij daar zelf in maken.

Die keuzes vormen in ons leven geen constante. Veel mensen zullen het gezin, waarin zij opgroeiden, definiëren aan de daar beleden religie. Zij zullen bijvoorbeeld zeggen: "*ik kom uit een katholiek gezin*", maar daarmee hoeven zij het katholieke geloof op dit moment nog niet als wezenlijk voor hun eigen identiteit te beschouwen. Identiteit, begrepen als een bewust zelfbeeld, geeft ook inzicht in wat ons heeft gevormd.

Het gaat bij identiteit dus om een zelfbeeld, dat geen vast gegeven in de tijd hoeft te zijn en dat - voeg ik er aan toe - meerdere bestanddelen kent.

Er is meestal sprake van meervoudige identiteiten, we kunnen tegelijk meerdere identiteiten als de onze ervaren. Ik ben bijvoorbeeld naast partner en vader een joodse, Groningse, sociaal-democraat, die zich naast Nederlander vooral ook Europeaan en wereldburger voelt. De kracht van deze verschillende dimensies in mijn leven hoeft niet constant te zijn. Pas de laatste decennia ben ik me steeds meer Europeaan gaan voelen. Hoe feller meer nationalistische stromingen

opkomen, hoe meer ik me er bewust van ben, dat we dit continent samen delen. Dat de oude breuklijnen in Europa - die ons oorlogen, genocide en andere verschrikkingen brachten - tot bedaren zijn gedwongen in een verenigd Europa.

Het belang van meervoudige identiteit.

De fixatie in het huidige maatschappelijke debat op cultuur en religie van migranten miskent de meervoudigheid van hun identiteit. En bovenal tast het de autonomie van migranten aan zelf te bepalen welke betekenis zij aan hun identiteit toekennen.

Nobelprijs-winnaar Amartya Sen waarschuwt tegen het één-dimensionaal indelen van mensen, bijvoorbeeld door hun meervoudige identiteit terug te brengen tot hun religie of de etnische groep waartoe zij behoren. Hij kiest voor zijn argumentatie niet het makkelijkste voorbeeld:

" A Hutu laborer from Kingali may be pressured to see himself only as a Hutu and incited to kill Tutsis, and yet he is not only a Hutu, but also a Kingalian, a Rwandan, an African, a laborer, and a human being." 3)

En Sen waarschuwt met klem dat het verschraken van de meervoudige identiteiten tot slechts één dimensie agressie en geweld in de hand kunnen werken.

Als wij de ander bijvoorbeeld duiden als 'moslim' abstraheert dat van de betekenis die mensen zelf aan hun religie kunnen geven. Voor zeer orthodoxe mensen zal die duiding wezenlijk anders zijn dan voor vrijzinnige allochtonen, voor wie religie een ondergeschikte rol speelt in hun leven. 4)

Wie de identiteit van de ander terugbrengt tot één aspect van zijn wezen, bijvoorbeeld zijn geloof, miskent al die andere elementen, die voor identiteit van betekenis kunnen zijn: men

is partner, geliefde, ouder, grootouder, heeft een land van herkomst, een beroep, opvattingen over deugden en ondeugden, over politiek en samenleving.

Meervoudige identiteiten vervullen ook een sociale functie: ze stellen ons in staat gemakkelijker verbindingen aan te gaan met anderen, maken ons opener ten opzichte van andere groepen. Meervoudige identiteiten helpen ons diversiteit te begrijpen en er onze plaats in te vinden. ⁵⁾

Bij identiteit als gekozen zelfbeeld zijn vanzelfsprekend niet alleen strikt individuele keuzes in het geding. De ontwikkeling van het zelfbeeld vindt niet in een vacuüm plaats, juist de wisselwerking met de (nieuwe) omgeving is van groot belang. De socioloog Joop Ellemers wijst op de dynamiek, die deze wisselwerking kenmerkt. ⁶⁾ Vaak oriënteren nieuwkomers zich vanuit hun groep, gezamenlijk, op hun nieuwe omgeving. Het is in die wisselwerking met het nieuwe, dat bestaande elementen van de eigen identiteit getoetst worden, soms ook op de proef worden gesteld. En uiteindelijk zullen nieuwkomers elementen van de cultuur van de samenleving waarin zij geleidelijk inburgeren als die van henzelf ervaren. Zoals onze turkse slager in de Folkingestraat op de vraag 'hoe gaat het?' in klassiek Nederlands middenstandsjargon antwoordt: "We mogen niet mopperen..."

Een min of meer ontspannen omgang tussen bevolkingsgroepen helpt bij zo'n natuurlijke ingroei.⁷⁾ De ruimte ervoor wordt ingeperkt als negatieve associaties overheersen. Wie zich niet vrij voelt zijn eigen weg te kiezen, maar gedwongen voelt zich aan te passen zal eerder terugvallen op de veilige ruimte binnen het eigen huis, de eigen gemeenschap, de eigen moskee.

De overheid moet mensen indelen ten einde een objectieve grondslag voor beleid te vinden. Doelgroepenbeleid, dat wil zeggen maatregelen, die voor een specifiek gedefinieerde groep gelden, vraagt nu eenmaal om objectieve begrenzing van die groep. ⁸⁾ Beleid, dat beoogt armoede te bestrijden vraagt om een inkomensgrens, gerichte aandacht voor ouderen om een leeftijdsgrens. Wie als overheid integratie van migranten wil bevorderen – met welke maatregelen dan ook – ontkomt niet aan objectieve criteria. Maar die hebben met de identiteit van migranten – als gekozen zelfbeeld – op zich weinig te maken.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) hanteert een brede definitie: een allochtoon is een persoon, waarvan tenminste één ouder in het buitenland is geboren.

In zijn co-referaat bij de van der Leeuw-lezing in 2000 liet Stephan Sanders weinig heel van het begrip allochtoon. *"Niet van hier," zeiden de oude Grieken botweg, en noemden de vreemdeling heel barbaars barbaar. "Niet van hier", zeggen wij ze letterlijk na, met hetzelfde aplomb. En mocht zo'n allochtoon onverhoopt in Nederland geboren zijn, maar kwamen zijn ouders of grootouders van elders, dan zeggen wij: "Derde generatie niet van hier."* ⁹⁾

In zijn recente integratiebrief aan de Tweede Kamer introduceert minister van der Laan het begrip *'nieuwe Nederlanders'*. Het valt op hoe weinig ruimte de regering toekent aan de betekenis van identiteit in het proces van integratie.¹⁰⁾ Je bent nooit alleen maar nieuwe Nederlander. Dat is een miskennis van de realiteit : wie zich een Marokkaanse-Nederlander voelt, nieuwe Nederlander, maar met een belangrijke, onmiskenbare band met land en cultuur van herkomst, neemt als hij integreert die band toch mee? Hoeft toch niet te loochenen wie hij is ? Inburgeren kan ook

betekenen: je thuis voelen zonder te hoeven opgeven wie je bent.

Onderzoek, o.a. van Maykel Verkuyten laat zien, dat een minder krampachtige omgang met meervoudige identiteiten positieve effecten op de integratie heeft. Het gebruik van het koppelteken doet autochtonen positiever denken over de nieuwe Nederlanders. ¹¹⁾

Vastgesteld kan worden dat er een grote spanning bestaat tussen rol en betekenis van identiteit vanuit het individu of de groep gezien enerzijds en de doelgroepen benadering, die de overheid hanteert om beleid te kunnen voeren, anderzijds.

Deze spanning vermindert wanneer de overheid niet zozeer de positie van minderheden centraal zou stellen, maar zich er nadrukkelijker voor zou inzetten een diversiteitsklimaat te bevorderen. Daarbij mag een gunstig effect worden verwacht op werkuitkomsten op de diverse werkvloer. ¹²⁾

De indeling allochtoon-autochtoon is bovendien beleidsmatig vaak niet functioneel. Zo heeft Jos van Kemenade al in 1992 aanbevolen niet herkomst of etniciteit, maar het opleidingsniveau van alle ouders als grondslag voor het bestrijden van onderwijsachterstanden te nemen. ¹³⁾

De werking van de publieke ruimte.

De rol van de overheid beperkt zich niet alleen tot het bepalen van definities en het op grond daarvan voeren van beleid. In een democratie komt beleid tot stand in een permanent debat in de publieke ruimte. Wetten en regelingen komen uiteindelijk na parlementaire vaststelling in het Staatsblad, krijgen kracht van wet. Maar de ruimte voor eigen identiteit in het integratiebeleid wordt zeker zozeer bepaald door de betekenis, die de samenleving er aan toekent. In de media, op internet of in de dagelijkse dialoog thuis, op straat, op het werk of in de

kroeg. De Vlaamse socioloog Mark Elchardus kent aan de wijze, waarop meningen zich vormen in de openbare ruimte, grote betekenis toe.¹⁴⁾ Niet alleen opleiding, inkomen of sociale status dicteren in een ontzuilde samenleving de opvattingen van burgers, maar zeker ook de mate waarin zij zich herkennen in de Grote Verhalen, de *narrative*, waarmee politici proberen kiezers aan zich te binden. Het is in het publieke debat, dat politieke realiteiten worden gevormd of verdampen. Wanneer, zoals de laatste jaren het geval lijkt, de grondtoon over migranten negatief is snoert dat de ruimte voor een positief zelfbeeld in. Dan wordt identiteit makkelijk een drempel bij het proces van integratie. Daarom is de wijze waarop de overheid, politieke partijen, maatschappelijke organisaties en individuen de publieke ruimte vullen zo belangrijk. En dat gaat om meer dan 'toon' of wellevendheid. Het is één van de paradoxen in het integratiedebat. Het lijkt te gaan over een zoektocht naar een betere integratie, maar de aard van het debat zou wel eens beperkend kunnen werken op de mogelijkheden tot succesvol integreren. De eenzijdige oriëntatie op wat mis gaat, de afwezigheid van gemeenschappelijk gevoelde idealen, een evident migranten-onvriendelijk klimaat, het doet zonder twijfel de integratie geen goed. De ruimte voor minderheden om hun identiteit, als gekozen zelfbeeld, uit de dragen wordt beperkt door de onophoudelijke felle aanvallen in de publieke ruimte op hun religie en cultuur. ¹⁵⁾

Zo bezien kan de vrijheid van de één om te zeggen wat hij denkt makkelijk de vrijheid van de ander beperken om te kunnen zijn wie hij is.

Wetenschappelijk onderzoek naar de invloed op het feitelijke integratieproces van het klimaat in de publieke ruimte lijkt me daarom van grote betekenis.

Integratie als volwaardig deelnemen.

Wanneer is iemand geïntegreerd ? Ik volg de definitie van de parlementaire onderzoekscommissie. *“Een persoon of groep is geïntegreerd in de Nederlandse samenleving wanneer er sprake is van gelijke juridische positie, gelijkwaardige deelname op sociaal-economisch terrein, kennis van de Nederlandse taal en wanneer gangbare waarden, normen en gedragspatronen worden gerespecteerd. Integratie is een tweezijdig proces: enerzijds wordt van nieuwkomers verwacht dat zij bereid zijn te integreren, anderzijds moet de Nederlandse samenleving die integratie mogelijk maken.”* ¹⁶⁾

De elementen van deze definitie moeten in hun onderlinge samenhang worden gezien. Ook als bijvoorbeeld nieuwkomers zich goed in het Nederlands kunnen uitdrukken zegt dat nog onvoldoende over de mate, waarin van een geslaagde integratie kan worden gesproken. Taal verschaft toegang, maar hoe cruciaal ook, nog geen volwaardigheid. Die moet worden bereikt dankzij het onderwijs, op de arbeidsmarkt, door non-discriminatie en een respectvolle bejegening. Door wederzijdse acceptatie.

De feiten laten een onvoltooide integratie zien, vooral als het om werk gaat. Allochtonen zijn, vergeleken met autochtonen, vaker en langduriger werkloos, bevinden zich veelal op een lager beroeps- en functieniveau, hebben vaker een tijdelijk dienstverband en ondervinden vaker problemen op het werk. Recent onderzoek van het SCP laat zien dat discriminatie op de arbeidsmarkt een factor van betekenis blijft. ^{16b)}

Maar – en dat is het goede nieuws – er zijn ook markante verbeteringen zichtbaar, al krijgen die in het maatschappelijk debat aanmerkelijk minder aandacht dan criminaliteit en de ontsporingen van sommige, veelal jonge allochtonen. Met name

in het hoger onderwijs spreekt de regering terecht van “*een stevige inhaalslag*” Het aandeel Turks- en Marokkaans-Nederlandse jongeren dat deelneemt aan het hoger onderwijs is de afgelopen tien jaar verdubbeld.¹⁰⁾

Dat is niet alleen van groot belang voor de toekomst van de betrokken studenten, maar ook voor de vorming van een voorhoede. De tot dusver beperkte omvang van een zelfbewuste allochtone voorhoede is één van de grote verschillen met eerdere emancipaties in ons land. De handarbeiders, de vrouwen, de homoseksuelen, de katholieken en de joden hadden een voorhoede, die door zelfstudie of opleiding, welstand of uitzonderlijke culturele prestaties een maatschappelijke positie innamen, die het hen mogelijk maakte gericht invloed uit te oefenen. Dat perspectief ontstaat eerst nu en dan nog wel zeer geleidelijk voor veel met name niet-westerse allochtonen in ons land.

Dat er nog sprake is van een onvoltooid emancipatieproces blijkt ook uit een gebrek aan representatie in democratisch opzicht. Men kan zich geen onderdeel van het grotere geheel voelen als men zich niet ook gerepresenteerd weet in maatschappelijke verbanden. En dat is aanzienlijk breder dan de parlementaire democratie, hoe belangrijk juist daar ook representatie is. Dat gaat ook over besturen van ziekenhuizen en woningbouwcorporaties, van onderwijs- en kunstinstellingen, voetbalclubs en speeltuinen. Als je erbij wilt horen moet je deelnemen. Maar als je deelneemt moet je je ook vertegenwoordigd weten.

Vanuit de migrant bezien gaat integratie om een bewuste keuze voor het land van bestemming, om de wil tot deelname. Het vraagt vele vormen van aanpassing, het respecteren van hier gangbare waarden, normen en gedragspatronen. Maar ook zelfvertrouwen: volwaardigheid komt niet vanzelf naar je toe. Het moet worden veroverd in een complexe en competitieve omgeving. En dat levert spanning op, niet alleen als het om

opleiding, werk en inkomen gaat. Maar ook cultureel ontkomt de migrant er niet aan zich rekenschap te geven van hetgeen deelname aan deze moderne samenleving betekent. Want hier worden verworvenheden van eerdere emancipaties, zoals van vrouwen en homo's, breed gewaardeerd. Hier is wetgeving een democratisch verankerd recht van regering en volksvertegenwoordiging, zonder inmenging van religieuze doctrines.

Integratie is, zoals gezegd, een tweezijdig proces. De samenleving als geheel staat voor de vraag of de aspiraties van democratie en rechtstaat, non-discriminatie en gelijke behandeling, zoals onze Grondwet dat uitspreekt, zich ook werkelijk uitstrekken tot allen die zich op ons grondgebied bevinden. Dan komt onvermijdelijk ook de vraag aan de orde hoeveel ruimte deze democratie eigenlijk biedt als het om de orthodoxie van migranten gaat. Delen zij – net als orthodoxe gereformeerden, katholieken en joden – voluit in de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van godsdienst?

De migrant moet zich een toekomst veroveren, de samenleving moet zich ook voor de nieuwkomers bewijzen als een vitale democratische rechtstaat. Er staat dus veel op het spel.

Assimilatie of emancipatie?

De vraag welke rol identiteit speelt in dat proces van integratie hangt sterk af van wat men onder integratie verstaat. Waar in de wetenschap gewerkt wordt met zorgvuldig omschreven definities dekt in het publieke debat vaak de vlag de lading niet. Wanneer met integratie feitelijk *assimilatie* wordt bedoeld, aanpassing, opgaan in het grotere geheel, spreekt het vanzelf dat de identiteit van de migrant eerder als een belemmering wordt gezien.

Wordt met het proces van integratie feitelijk *emancipatie*

bedoeld dan is het even vanzelfsprekend dat aan de identiteit van de migrant een wezenlijke betekenis wordt toegekend. Het gaat dan immers primair om een ontwikkelingsproces dat de nieuwkomer doormaakt, op weg naar een zelfbewust en volwaardig burgerschap.

Onderzoek laat zien dat migranten en wie hier al langer woonden bij het begrip 'integratie' een verschillend beeld voor ogen hebben: migranten benadrukken de betekenis van hun identiteit, autochtonen leggen de nadruk op aanpassing. Het is nog een onvoldragen dialoog... 12)

Achter het verschil tussen assimilatie of emancipatie gaat ook een verschil in visie op cultuurvorming schuil. Bij een voorkeur voor assimilatie wordt meestal uitgegaan van een min of meer statisch cultuurbeeld, waaraan de migrant zich aan moet passen. De emancipatoire kijk op integratie ziet cultuur meer als een product van permanente wisselwerking.

Wetenschappelijk onderzoek, o.a. van John Berry, is uitgebreid ingegaan op het verschil in effectiviteit tussen emancipatie en assimilatie. 12a). Van groot belang lijkt mij nu te onderzoeken hoe het verschil in benadering van integratie tussen minderheden en de opnemende bevolking kan worden overbrugd. Daarbij speelt, zoveel is wel zeker, het diversiteitsklimaat een belangrijke rol. Voor het Instituut voor Integratie en Sociale Weerbaarheid ligt hier de grote uitdaging.

In het actuele maatschappelijke debat lijkt het begrip inburgering een soort codewoord te zijn geworden voor een verlichte vorm van assimilatie. Niet de maatschappelijke positie van de migrant staat centraal, zijn doorgroei naar volwaardig burgerschap, maar de aanpassing aan de opnemende samenleving, die als een gegeven wordt gezien.

De vraag of identiteit een drempel is of een drager hangt daarmee sterk samen met de beoordeling van de aard van het integratieproces.

Zo bezien vormt de waardering voor het bewust beleefde zelfbeeld van de migrant een lakmoesproef voor de betekenis die aan het begrip 'integratie' wordt toegekend. In de onlangs uitgebrachte integratiebrief van de regering blijft de culturele – en maatschappelijke betekenis van identiteit voor het proces van integratie sterk onderbelicht. 10) Vanuit deze invalshoek slaagt het kabinet voorshands dus niet voor deze lakmoesproef.

We moeten vaststellen dat in het maatschappelijk debat de betekenis van de eigen identiteit van de migrant feitelijk een afgeleide is geworden van de verschillende opvattingen over integratie. Ook de effectiviteitsvraag, integreer je nu beter als je een bewust beleefd zelfbeeld hebt, is geheel naar de achtergrond gedrongen.

De rol van de overheid.

Overheidsbeleid concentreert zich op hetgeen met de twee belangrijkste instrumenten, wet en budget, kan worden bereikt. Het grondige onderzoek, dat door de Tweede Kamer is verricht naar de stand van de integratie in ons land is eenduidig in zijn conclusies: "*de integratie van veel allochtonen is geheel of gedeeltelijk geslaagd*". Het gaat kennelijk lang zo slecht niet als de critici beweren, maar het is zeer de vraag of die voortgang wordt geboekt dankzij de overheidsinterventies. 16)

De overheid meet de stand van de integratie af aan objectieve feiten. De participatie in onderwijs en op de arbeidsmarkt, het eigen woningbezit van migranten, ondernemerschap of, aan het eind van het spectrum in het negatieve, de criminaliteit. Dat blijven vanzelfsprekend cruciale gegevens.^{16a)}

Dit paradigma van beleidsdoelen, beleidsinstrumenten en de daarbij behorende statistieken kent een dominante betekenis

toe aan overheidsinterventies met wet en budget. Maar het is niet ondenkbaar dat daarmee een andere rol van de overheid teveel buiten beschouwing blijft. En dat is de bijdrage, die het openbaar bestuur in al zijn geledingen levert aan het maatschappelijk klimaat, waarin migranten moeten integreren. In de publieke verantwoordelijkheid voor Het Grote Verhaal, de *narrative*, is weinig tot geen ruimte voor meervoudige identiteiten. Het integratiedebat lijkt meer te reageren op internationale fundamentalistische terreur, op criminaliteit of lokale uitwassen in gedrag, dan op het leven van alle dag van de modale migrant. Niet alleen ontbreekt het Europese of Nederlandse equivalent van the American Dream, maar de behoefte aan een dergelijk gezamenlijk perspectief lijkt voorshands beperkt. In elk geval concentreert zich het publieke debat op wat van migranten gevraagd wordt, soms zelfs geëist. Van een richtgevend gezamenlijk ideaal, of tenminste een wederzijdse inspanningsverplichting, is nauwelijks sprake.¹⁷⁾

Ooit noemde ik 'zelfrespect' de sleutel tot integratie ¹⁸⁾. Een positieve waardering voor wat wij als wezenlijk zien in onze eigen identiteit geeft vertrouwen. De nieuwkomer wordt met een veelheid aan onzekerheden geconfronteerd. Dat gaat om heel wat meer dan taal, inkomen en werk, hoewel dat al ingrijpend genoeg is. In feite staat het hele bestaan op losse schroeven. Dat geldt het sterkst voor migranten, die vanuit de bergen of het platteland van een land in ontwikkeling de overstap maken naar een moderne stedelijke samenleving. In die indringende transitie valt veel houvast weg. Die nieuwe uitdaging wordt vanuit een vertrouwd referentiekader aangegaan. Juist als 'wat men worden moet' onduidelijk is geeft 'wie men is' houvast.

Of identiteit drempel of drager is, hangt ook af van je vaardigheid om tussen opvattingen, waarden en handelwijzen in de samenleving als geheel en de eigen identiteit een verbinding tot stand te brengen. Anders gezegd: dit *schakelvermogen* is een persoonlijkheidskenmerk, dat wezenlijk lijkt

voor de rol, die identiteit in het integratieproces kan innemen. Voor mensen, die niet gewend zijn tussen de verschillende invalshoeken van samenleven te schakelen is identiteit al gauw een afgrenzende werkelijkheid, die belastend is voor integratie. Voor mensen, die – ook al in het land van herkomst – zich actief oriënteerden op hetgeen zich in hun omgeving nieuw ontwikkelde, zal de eigen identiteit vooral behulpzaam zijn op dat nieuwe greep te krijgen.

Dit houvast ontleen aan het vertrouwde, aan zelfbewuste identiteit, heeft in immigratielanden zeker bijgedragen tot geslaagde integratie. Wie ziet hoe bijvoorbeeld in de Verenigde Staten de culturele thuisbasis van veel Amerikanen als het ware is ingeplaatst in hun Amerikaan zijn, ziet identiteit als drager voor zich. Wie een Ierse-Amerikaan is, ook al is men derde generatie, combineert de kracht van de eigen gemeenschap met een positieve, betekenisvolle band met de Verenigde Staten. De meervoudige identiteit maakt je niet minder Amerikaans en al helemaal niet een mindere Amerikaan. ¹⁹⁾

Er is een interessante parallel met de manier waarop veel oorspronkelijke bewoners van ons land de mondialisering en een Europa zonder grenzen tegemoet treden. Hoe onveiliger wij de omstandigheden ervaren waarin wij moeten leven, hoe groter onze hang naar de vertrouwde waarden, de gewoonten waarin wij opgroeiden. Vernieuwing vraagt houvast. Daarom heeft die ene Euro toch aan de andere kant een nationale identiteit. Zo helpt het eigene om vernieuwing te begrijpen. Het versterkt ons eerder genoemde *schakelvermogen*. Op weg naar een nieuwe gemeenschappelijke identiteit helpt het historisch gegroeide. Migranten wijken daarin niet af van wie hier al langer woont.

Een verdere wetenschappelijke analyse van succesvolle integratie zou ons veel kunnen leren over de dragende capaciteiten van identiteit en de grenzen daaraan.

Want de ruimte voor het eigen geloof, de eigen geschiedenis en cultuur, kent ook een grens. Voor iedereen, dus ook voor migranten. Teveel vasthouden aan hoe het was leidt makkelijk tot eilandvorming, fysiek én mentaal. Dan wordt het vertrouwde gekoesterd omdat men het nieuwe niet onder ogen wil zien. Wanneer de culturele dialoog niet wordt aangegaan, men feitelijk in een spanningsvolle relatie leeft met cultuur en leefwijze van het land van vestiging, dan helpt de nadruk op de eigen identiteit de integratie niet. Dan kan ze tot drempel worden. Ook hier dringt zich een interessante parallel op met de wijze waarop in Europa een deel van de oorspronkelijke bevolking reageert op de ingrijpende modernisering, waarmee zij worden geconfronteerd. Mensen, die ondanks grote verschillen in opleiding, werk en inkomen een zekere hang naar het verleden gemeenschappelijk hebben. Hun levensgevoel werkt dan als een drempel voor hun integratie in de moderniteit. Het motto "voorwaarts naar het verleden" helpt hen uiteindelijk niet de kloof, die zij ervaren, te overbruggen.

Dat geldt niet alleen voor deze autochtone Europeanen, maar ook voor sommige migranten. Wie in de botsing tussen de eigen cultuur en die van het land van bestemming alleen maar met rust gelaten wil worden, als het ware in een eigen afgegrensde ruimte wil leven, miskent dat diversiteit inmiddels een gegeven is. Om daarin de weg te vinden is een 'open mind' noodzakelijk. Niet elke botsing laat zich oplossen met het vragen van 'respect', hoezeer ook respect bij het realiseren van grondrechten als de vrijheid van godsdienst is geboden. Emancipatie gaat ook met – wederzijdse – cultuurschokken gepaard.

Wij missen in ons collectieve bewustzijn de ervaringen, die immigratielanden wel hebben opgedaan. Maar onze geschiedenis zou wel belangrijke aanknopingspunten kunnen bieden voor een visie op integratie, voor het Grote Verhaal van ons land, om zo meer ruimte te maken voor de betekenis van

diversiteit. Zo kenmerkend als de massa-immigratie voor de Verenigde Staten is, zo wezenlijk is de omgang met pluriformiteit voor ons land.

Het vreedzaam naast elkaar laten bestaan van verschillende godsdiensten en levensovertuigingen op een klein grondgebied is ons niet komen aanwaaien, getuige bijvoorbeeld Jonathan Israel's studie 'De Republiek (1477-1806)'²⁰ Het is een lange strijd geweest tussen vrijheid en scherpslijperij, waarin een deel van onze gemeenschappelijke identiteit geleidelijk is opgebouwd uit de acceptatie van grote onderlinge verschillen. En ook nadat de verzuiling verkrumelde bleef in ons gemeenschappelijk idioom ruimte voor een respectvolle omgang met andermans scholen, andermans kerken, opvattingen, geschiedenis. Er gaat achter dit samenlevingsmodel, dat grenzen stelde én ruimte bood, een opvatting van wederkerigheid schuil: ik krijg alleen ruimte voor mijn kijk op de wereld als ik de ander die ruimte ook gun. Het is de logische consequentie van een klein, dicht bevolkt land te zijn, met grote onderlinge verschillen, maar met forse gezamenlijke economische belangen. Een open handelsland, waarin uiteindelijk scherpslijperij en eigen gelijk niet konden domineren. In zo'n land is identiteit drager gebleken, geen drempel.

Ik verwacht veel van wetenschappelijk onderzoek dat de verbinding weet te leggen tussen historische kennis, de feitelijke omgang met migranten nu en hun kansen op succesvolle integratie.

Deze historische ervaringen laten zich goed in een leerzaam houvast naar de toekomst vertalen. Diversiteit is ons handelsmerk. Dat zou niet alleen deel van onze nationale trots kunnen zijn, maar het biedt ook aanknopingspunten voor succesvol opereren als land in een multi-culturele wereld. Een positief diversiteitklimaat versterkt niet alleen binnenslands gevoelens van erkenning en werktevredenheid bij

minderheden.²¹⁾ Maar het onderstreept ook de waarde van diversiteit voor onze cultuur, onze innovatieve kracht en daarmee van onze economische positie in de wereld.

Integratie hoeft niet ons nationale hoofdpijnonderwerp te blijven. Door in ons gemeenschappelijk idioom ruimte te maken voor meervoudige identiteiten en dus bijvoorbeeld te spreken over Marokkaanse-Nederlanders of Turkse-Nederlanders kunnen wij de historische kracht van onze omgang met pluriformiteit ten goede laten komen aan het proces van integratie.

Ruimte voor identiteit, binnen de grenzen zoals ik ze vandaag heb verkend, biedt perspectief. Zeker als in beleid en publiek debat integratie meer worden ingebed in een keuze voor emancipatie en diversiteit. Dan zal, daar ben ik van overtuigd, de toekomst zijn aan hen die positief denken.

Mijnheer de Rector Magnificus, dames en heren,

Met de instelling van een bijzonder leerstoel 'integratie en openbaar bestuur' hebben deze universiteit, het Groninger Universiteitsfonds en de faculteiten, die het Instituut voor Integratie en Sociale Weerbaarheid (ISW) dragen onderstreept hoezeer zij belang hechten aan zorgvuldig onderzoek, dat de samenleving helpt van de integratie een succes te maken.

Dat U, College van Bestuur, mij in dit maatschappelijk klimaat op deze leerstoel heeft willen benoemen toont in elk geval aan dat U niet benauwd bent. Ik ben er zeer erkentelijk voor. Ik voel mij in deze nieuwe functie bij dit instituut zeer welkom. Karen van Oudenhoven ben ik heel dankbaar voor de wijze, waarop ze mijn reïntegratie in de wetenschap ter hand heeft genomen. Het is een voorrecht me gesteund te weten door de Rector Magnificus. Ik deel zijn hartstocht, naar het woord van

Benjamin Disraëli, de universiteit een plaats te laten zijn van *light, learning and liberty.* ²²⁾

Wat de Rector niet kon weten toen hij de achtste februari uit koos voor deze oratie is de betekenis, die deze dag voor mij heeft. Op 8 febr. 1901 werd Philip Wallage, mijn vader, geboren in Stadskanaal. Toen begon dus de eeuw van mijn vader, één economische crisis en twee wereldoorlogen. Hij heeft zich staande gehouden met slechts een lagere schoolopleiding. En hij bleef een milde, tolerante man, ondanks de vernietigende slagen, die met name de Tweede Wereldoorlog, hem -zoals vele anderen- bracht. Voor wie respect voor andermans geloof en overtuiging aangeboren leek. Die ons heeft opgevoed met het besef dat alleen wie weet waar hij vandaan komt weet waarheen hij moet gaan. Een lieve man, die begreep wat er (in Exodus) geschreven staat: "*Een vreemdeling zult gij niet onderdrukken, noch hem benauwen, want gij zijt vreemdelingen geweest in het land Egypte*" ²³⁾

Ik heb gezegd.

1. Theun de Vries, *Spinoza, de Prom*, Amsterdam 2003
2. Christine M.Korsgaard, *The sources of normativity*, Cambridge University Press, 1996
3. Amartya Sen, *Identity & Violence*, Allan Lane, Londen 2006
4. Hoe genuanceerd dit beeld in de praktijk is blijkt o.a. uit het feit dat van de islamitische mannen in ons land ongeveer slechts een derde wekelijks de moskee bezoekt. CBS, 2009
5. Marilyn Brewer, mondelinge uiteenzetting tijdens het symposium "Op weg naar nieuwe identiteiten", 4 juni 2009, Instituut voor Integratie en Sociale Weerbaarheid, RUG.
6. J.E.Ellemers, *Immigratieproblemen*, in: *Modernisering, macht, migratie*. Boom, Meppel 1995
7. Luijters K., van der Zee, K.I. & Otten, S (2007). Cultural Diversity in Organisations: "Enhancing identification by valuing differences." In: *International Journal of Cross-cultural Relationships*, 32, 154-163.
8. Zie voor de perverse effecten van de bemoeienis van de staat: James Scott, "Seeing like the State",
9. Stephan Sanders, co-referaat bij de van der Leeuwlezing, 3 november 2000, Groningen
10. Integratiebrief van minister van der Laan aan de Tweede Kamer, 17 nov. 2009.
11. Maykel Verkuyten, "What do people think about ethnic minorities?: a reality check for survey research". In: E. Poppe & M. Verkuyten, *culture and conflict*. Aksent, Amsterdam 2007
12. Oudenhoven, J.P. van, Prins, K.S., & Buunk, B.P. 1998, "Attitudes of Minority and majority members towards adaptation of immigrants" *European Journal of Social Psychology*, 28, 995-1013
- 12a) Zie o.a. John W. Berry, *Immigrant Youth in Cultural Transition*, Erlbaum, 2006
13. Jos van Kemenade, *Ceders in de tuin*, Sdu, 's Gravenhage 1992
14. Mark Elchardus, zevende Rob-lezing, "Hollandse burger of Romein", Raad voor het Openbaar Bestuur, oktober 2009.
15. Het begrip 'identiteit' komt niet ongeschonden uit de recente maatschappelijke turbulentie. Het heeft een politieke lading gekregen. Abel Herzberg voorzag dat wellicht toen hij voorstelde het begrip cultuur of identiteit te vervangen door het veel huiselijker woord 'levensgevoel'. Abel Herzberg, *Het joodse erfgoed*, Amsterdam 1991.
16. Rapport van de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid, "Bruggen bouwen", Sdu, den Haag 2004

- 16a) De meest recente cijfers zijn te vinden in het Jaarrapport Integratie 2009 van het SCP. De onderzoekers Dagevos en Gijsberts stellen vast dat de cijfers een zeer gevarieerd beeld laten zien. Het is onmogelijk te zeggen of de integratie geslaagd is of mislukt. In de Volkskrant van 16 januari 2010 laten zij vooruitgang zien, maar ook hardnekkige achterstand. Er zijn meer migranten in de middenklasse, de reproductiecijfers lijken steeds meer op die van autochtone vrouwen, de huwelijksmigratie daalt, steeds meer migranten spreken Nederlands, er is meer instroom in het hoger onderwijs. Maar er is ook sprake van een hoog aandeel verdachten onder niet-westerse groepen, de opvattingen over moslims zijn aanzienlijk verslechterd, contacten tussen migranten en autochtonen zijn niet toegenomen, er is oplopende (jeugd)werkloosheid en hardnekkige ruimtelijke en sociale segregatie. In het onderwijs wordt vooruitgang geboekt, maar de achterstand is nog groot.
- 16b) "Liever Mark dan Mohammed?", onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests. Sociaal en Cultureel Planbureau, den Haag, 2010
17. De programma's van de meeste politieke partijen spreken wel van een wederzijdse inspanningsverplichting, maar het merendeel van de feitelijke programmapunten verwijst naar hetgeen van migranten wordt gevraagd, c.q. geëist.
18. Jacques Wallage, Plaats van bestemming, Bert Bakker, Amsterdam 2009, blz.160
19. Frans Verhagen, Nieuw Amsterdam, 2006
20. Jonathan I. Israel, De Republiek 1477-1806, van Wijnen-Franeker, 1996
21. Van der Zee, K.I. (2008) Moving away from colour-blindness: Determinants of effective diversity management in organizations. International Journal of Diversity in Organisations, Communities and Nations, 7, 327-334
22. Benjamin Disraeli, in het Lagerhuis, Londen 1873.
23. Exodus 22